

Cset és földalom 1999. december 10.

Egy emlékezetes könyv

■ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, 1999. 313 oldal, 1995 Ft

Mit jelent számunkra a Szent Korona? Hol a helye?

Nem politikai publicisztika követezik itt, hanem könyvismertetés; egyébként is, normális országokban ezekkel a mondatokkal aligha lehetne politikai cikket kezdeni. Csak nálunk. Másutt, boldogabb helyeken, a nemzeti történelem emlékei tudományos kutatás és történetfilozófiai elmélkedés tárgyai, ha vitakérdéssé válnak, akkor sem föltétlenül és elsősorban a politikai diskurzus terébe kerülnek bele. Miféleképpen azonban a történetfilozófia eleven politikai hatóerővé válik: nálunk már minden kormányfőtanácsos tudja, hogy „Az uralkodók nemcsak a múltat bitorolják, hanem a jövőt is”, s hogy „az uralom visszatekintve legiუმálja, előretekintve pedig megörökíti önmagát”.

A történelemről, a társadalom emlékezetéről, a történelmi tudat (ki)alakulásáról, változásairól és állandóságáról írt páratlanul gazdag, elegáns, szellemes és tanulságos könyvet Jan Assmann, amelyet ezúton ajánlok minden kormánypárti és minden ellenzéki, politizáló és apolitikus, ókortörténész és rongyszédő polgártársam figyelmébe. Assmann neve a szakmabeliek számára nem ismeretlen; az ugyancsak egyiptológus Aleida Assmann-nal együtt szerkesztett könyve (egyelőre csak németül: *Kanon und Zensur*) irodalmárberkekben is rendszeres hivatkozási alap. Nem is tudom, minek nevezzük Assmann-t – bármi legyen is hivatalosan a foglalkozása –: történész, kulturális antropológus, irodalmár, ókortudós, filozófus, a kultúraelmélet szakembere; és bizonyára nagyszerű tanár. Mindaz, amit ír, kristálytisza, pontos, ugyanakkor

csöppet sem nyögvenyelős; úgy tud fogalmazni, hogy a legelvontabb filozófiai teorémák, a legcsattanósabb paradoxonok és a legkőrmőnfontabb történetfilozófiai fejtegetések „lő olvasásra befogadhatókká válnak, soha nem hivalkodik pazar tárgyi tudásával, partnerként kezeli olvasóját.

Előre sajnálom, hogy olyan keveset tudok visszaadni ebből a könyvből; az olvasó, ha csak belenéz is, látni fogja, hogy ismertetése csaknem reménytelen. Ugyanakkor szinte akár föl bele lehet olvasni: még csak terminológiai és módszertani megalapozásra sincs szükség ahhoz, hogy maradéktalanul élvezzük bármelyik részét, örüljünk is. A könyv két részből áll: az első (*Elméleti alapok*) általánosságban taglalja az emlékezés és felejtés problémáit, a kommunikatív és a kulturális emlékezet fogalmait, különös tekintettel az emlékeznivaló tárolására: az írásra és az írásos kultúrára. Ez a rész – nagyon röviden összefoglalva – azt vizsgálja, hogy az emlékezet egyéni, tisztán belső jelensége hogyan válik meg a kollektívumban. Az biztos, hogy vannak olyan „külső dimenziók”, amelyek az „emlékezet” kifejezés alá sorolódhatnak: a cselekvések és azok utánzás útján történő elsajátítása, a tárgyak (filléres emlékeinktől a Szent Koronáig), a beszéd és a kommunikáció, s végül az értelem hagyományozása: ez a legutóbbi volna maga a kulturális emlékezet. A kulturális emlékezet működésének része az emlékek megőrződése, és pedig – legtöbbször – írásbeli tárolása. Csak ez, az írás „teszi lehetővé a kommunikáció kultúrleteinek önállóságát és komplex alakulását”. Ebben a részben Assmann egy csaknem elfelejtett francia teoretikus, Maurice Halbwachs koncepcióját ismerteti és követi, majd átértelmezi Claude Lévi-Strauss megkülönböztetését a „forró és hideg emlékezés” között (az előbbi a változásra kész, mozgó kultúrára, az utóbbi a befagyott,

konzervatív, az állandóságot fenntartó kultúrára jellemző). Bár példáit a régműltből hozza, mindaz, amit a kánonról, a szövegek megszenteléséről vagy a nemzetek saját eredetükről kialakított képéről ír, nyilvánvalóan ma is, mindennapjainkig érvényes.

A második rész (*Esettanulmányok* címmel) négy fejezetből áll: az egyiptomi, a zsidó és a görög világból választ példákat, valamint a jog, törvénykezés (büntetés és megmentés) és a történelem kapcsolatát taglalja (akár példákkal a centrumban).

Ijesztően hangzik, ugye? Pedig e sorok írójánál kevesen járatlanabbak az ókori kultúrákban, mégis merem állítani, hogy nemcsak megértettem, hanem kifejezetten élveztem is Ass-

Révész László László rajza

mann fejtegetéseit. Ezek a példák önmagukban is megálló, kerek, érthető tanulmányok; nem is annyira valamely tétel(sor) illusztrációi vagy alkalmazásai, mint inkább kibontásai, továbbgondolásai mindannak, amit az első rész teoretikusan közelít meg. Az egyiptomi fejezet például a templomépítés fortélyait és ideológiáját vizsgálja, s általában a templom szerepét a késő egyiptomi kultúrában. Azt igazolja, hogy a templom maga is egyfajta törvény és mérce – kánon – volt, a megtestesült Könyv, s egyben emlékezés: „egy szentség prehistorikus ösförmáját öntük monumentális alakba”. A templom egyúttal képek helye, s Egyiptomban a kép volt a kulturális emlékezet közege. A zsidó kulturális emlékezetéről – s a vallás „megcsinálásáról”, az első igazi néptudat kialakulásáról – szóló írás egy része Mózes 5. könyvét, a törvények ismétését elemzi, s kimutatja, hogy a neveléstől a feliratokig és az ünnepektől a szóbeli örökítésig hány formáját írja elő a törvény a kulturálisan alakított emlékezetnek. Vagy rendkívül érdekes, ahogy Assmann összeveti a zsidó és a görög írásbeliséget és írásbeli kultúrát: mindkét kultúra hátterében ott állnak a „nagy szövegek”, csak hogy a zsidóknál ezek szükségképpen *írottak*, míg a görögöknél komoly szerepe maradt a szóbeliségnek.

Ugyanakkor az első rész is telis-tele van izgalmas hivatkozásokkal. Ha például úgy vélnék, hogy az ismétés elutasítása, az újat-mondani-akarási valamikor a reneszánsz korban kezdődött, s addig csakis az újramondás, a megőrzés volt a művészet ambíciója, akkor Assmann ezzel szemben arra figyelmeztet, hogy már az egyiptomi középbírodalomban is probléma lehetett az eredetiség. Idéz egy szerzőt ebből a korból, aki arra panaszkodik, hogy nem tud újat mondani, hogy mindig csak a régi szavakat kénytelen ismételni. Assmann ezt a konfliktust az írásbeliséggel hozza összefüggésbe.

„Ahol a hagyomány írásjelekben rögzített és tárgyiasított szöveg alakját ölti, és hordozóit nem hatja át belülről szellemi áradatként, máris szemünk előtt a szakadás, amely régi és új, egykor és most, múlt és jelen különbsé-

geként bármikor eltöltheti a tudatot.” Vagyis az írással megteremtődik annak lehetősége – nem szükségessége! –, hogy az újonnan létrehozott szöveg markánsan különbözzék az immár mindig meglévő, átörökített, hajdani szövegektől. Az újdonság, a régi újramondásától való iszony tehát semmiképpen sem „örök” kérdés, hanem nagyonis történelmi. Ahogyan a kanonizáció kérdése is az, meg a hatalom és a felejtés vagy emlékezés konfliktusai is.

Assmann egyik legfontosabb tétele – amelyet csaknem mellékesen, szinte elrejtve említ –, hogy „az ember természetes alaptulajdonságai inkább a felejtés, mintsem az emlékezés jegyeit mutatják, és hogy igazából az emlékezés, a múlt iránti érdeklődés, valamint a múlt kutatásának és feldolgozásának ténye szorult magyarázatra”. És valóban: miért és mire, hogyan és meddig emlékezünk? Változik-e kultúránk, ha – mondjuk – a Szent Koronának más értelmet adunk – és más értelemnek számít-e az áthelyezés? Mi az, aminek az emléket életben tartjuk, hogyan lehet méltó erre valami? Vannak-e megszabott formái az emlékek fenntartásának, s melyek azok? Mindez nem volna kérdés, ha olyanok volnánk, mint Funes, az emlékező, Borges novellájának hőse. Szerencsére azonban felejtünk. S ha meg akarjuk állapítani: mit, miért, mikor, hogyan és meddig felejtünk – akkor viszont vissza kell emlékeznünk arra, amit elfelejtettünk. Ezen munkálkodik a történettudomány, az irodalomtörténet, a régészet meg még megannyi diszciplína.

Sokáig, lassan, és sokszor kellene ezt a könyvet olvasni. Emlékezni kellene rá: bölcsességére, alaposágára, logikájára, higgadságára.

(Egyébként a Korona dolgában Assmann könyve nem fog eligazítani. Sokféle kultúra van, sokféle viszonyulás a kultúra emlékeihez, sokféle: politikai, érdek, hatalom. Most épp ilyen.)

Kallós Csilla